

EGY TANULSÁGOS SZÖVEGGYŰJTEMÉNY

Előítételek és csoportközi viszonyok

(Válogatta és a bevezetőt írta: Csepeli György, Budapest,
Közgazdasági és Jogi Kiadó, 1981.)

A szöveggűjtemény igen változatos „műfaj”. Nemcsak a benne foglalt írások tematikus, stiláris, módszertani, színvonalbeli, stb. sokfélesége okán, de lehetséges funkcióit tekintve is. Szerencsésebb égtájakon a pszichológiai tárgyú szövegek összeválogatásának indítéka egy intenzíven művelt kutatási terület éves termésének betakarítása, vagy éppenséggel egy új kutatási irány reprezentatív kibontakoztatása. Magyarországon – bár éppen a szociálpszichológiában született már két válogatás, amelyek emlékeztetnek erre a lehetőségre – ilyesmire alig akad példa. Nálunk, valljuk meg tárgyilagosan, a pszichológiai szöveggűjteménynek egyelőre elsőrendűen az ismeretek „honosításának” funkcióját kell ellátnia. Sőt, mivel az ismeretek közvetítésére hosszabb időn át nem nyílt lehetőség (a nemzetközi tudományos eredményekről beszámoló szöveggűjtemények kiadása a Gondolat Kiadó eléggé nem méltányolható fáradozásainak eredményeként, a hatvanas évek végén indult el), helyesebb ezt a funkciót *hézagpótlásnak* nevezni. Szöveggűjteményeink így elsősorban a pszichológiatörténeti tudás rekonstrukciójának szolgálatában állnak, s a kutatás-alkalmazás mozgására is ezen a színen fejtik ki hatásukat.

Ezt a rekonstrukciós feladatot nem nevezhetjük örvendetesnek ugyan, de semmiképpen sem becsülhetjük le. Hiszen elvégzése nélkül sem a tudomány művelése, sem a pszichológia megbízható gyakorlati alkalmazása, sem a társadalom pszichológiai kultúrájának olyannyira igényelt elmélyítése nem képzelhető el.

Az eredeti források közrebocsátását tekintve, a pszichológia különböző ágai között a szociálpszichológia viszonylag kedvező helyzetben van. A két kiadást megért *Csoportlélektan* és *Az attitűd pszichológiai kutatásának kérdései* az ötvenes-hatvanas években az érdeklődés középpontjában állt tudományterületekről nyújtanak átfogó képet, míg a *Szociálpszichológia*, a *Pedagógiai szociálpszichológia*, valamint *A pszichikum és a tevékenység a mai szovjet pszichológiában* című kötetek szép számban tartalmaznak egyéb vonatkozású szociálpszichológiai alpműveket is. Ha a szöveggűjteményeken kívül számításba vesszük az egy-egy nagyobb szabású művet, vagy életmű keresztmetszetet tartalmazó köteteket (Lewin, Mead, Merton, Allport, Leontyev, Goffman, stb.) és a több-kevesebb eredeti gondolattal fűszerezett tankönyv jellegű összefoglalókat (Aronson, Secord és Backman, Zajonc, a francia szerzők által írott *Szociálpszichológia*, vagy éppenséggel *A szociálpszichológia vázlata*), az alapismeretek hozzáférhetőségét illetően valóban nem mondható kedvezőtlennek a kép.

Az eddig elmondottakból, úgy vélem, természetesen következik a Közgazdasági

és Jogi Könyvkiadó vállalkozásának időszerűsége: egy olyan tanulmánygyűjtemény megjelentetése, amely célkitűzéseit tekintve most már nem a szociálpszichológiát, vagy annak valamely nagyobb kutatási területét, hanem egy szűkebb szociálpszichológiai témát jár körül. Az előítélet szerencsés témaválasztásnak bizonyult; nemcsak társadalmi jelentősége miatt, nem is csupán az ide vágó kutatások jelentős száma miatt, hanem azért is, mert kiváló terepet nyújt a klasszikus szociálpszichológia fegyverzetének koncentrált felvonultatására.

A szerkesztői bevezető nem tolakszik – sem az előítéletelesség, mint jelenség, sem a szociálpszichológiai megközelítések előzetes értelmezésével – a művek és az olvasók közé. Az előítéletek társadalmi jelentőségének ecsetelésével, néhány szemléletes példával és gondosan kiválasztott hivatkozásokkal teszi kíváncsivá az olvasót a tanulmányok iránt. A problémátörténeti és jelenségtani bevezetést Csepeli György átengedi Wilska-Duszynskának, aki az etnikai sztereotípiák természetéről szóló tanulmányában bőségesen ismertet érdekesebbnél érdekesebb vizsgálatokat arról, hogy egyes csoportok vagy nemzetek mely más csoportokkal, nemzetekkel, vagy etnikai kisebbségekkel szemben, milyen előítéletekkel viseltek, hogyan tükröződik ez a sajtóban, vagy a mozifilmekben, hogyan változnak az előítéletek, stb. Feltűnően elbizonytalanodik azonban akkor, amikor az előítéletes viselkedés, vagy vélekedés mögött meghúzódó pszichikus mechanizmusokról esik szó. Álláspontja, hogy az előítélet érzelmekkel telt gondolkodási sztereotípiák, ami a pozitív elfogultságtól (például a lengyeleknek a magyarokról alkotott képétől) a negatív színezetű sztereotípiáig (például a négekkel szembeni előítéletig) terjed, az ítéletalkotás általános kérdései felé tolja ugyan az előítélet problematikáját, ám a pozitív vagy negatív sztereotípiák keletkezésének társadalmi okairól és pszichikus feltételeiről végül is nem sokat árul el.

Markánsabb álláspontot foglal el Tajfel, akit két tanulmány is képvisel a kötetben. Az első – csoportközi viselkedésről szóló – tanulmány a szociális kategorizáció, a társadalmi azonosság és a szociális összehasonlítás jelenségeinek bemutatásával, fogalmi keretet nyújt az előítéletek kognitív gyökereiről szóló második tanulmány befogadásához. Tajfel szerint az előítélet szükségképpen csoportközi viszony: az egyik csoport tagjainak kognitív beállítódása egy másik csoporttal szemben; továbbá szükségképpen kialakuló értékelési séma, ami a saját csoportnak a más csoportoktól történő kategórikus megkülönböztetése révén, az egyén társadalmi azonosságát és társas tájékozódásának biztonságát hivatott szolgálni.

Megint más nézőpontot érvényesít Kidder és Stewart magas színvonalú ismeretterjesztő tanulmánya, amely az előítélet fogalom határait ismét tágabbra vonva azt mutatja be, hogy a köznapi interakciókban nem az egyénekre vagyunk figyelemmel, hanem szerepekben vagy kategóriákban gondolkodunk. A szerzők olyan vizsgálatot fognak csokorba, amelyekben egy kategóriacímke vagy szerepszimbólum téves felbukkanása szinte elemi erővel vonta maga után az adott kategóriára vonatkozó hibás sematikus értékelést és reakciókat.

Az előítéletek megismerési oldalával foglalkozó fejezetben érdekes módon egy nem pszichológiai jellegű tanulmány, Uta Quasthoff írása nyújtja a legalaposabb elemzést az etnikai sztereotípiák kognitív szerveződéséről. Quasthoff az etnikai sztereotípiák kommunikációs funkcióit elemezve a sztereotíp ítéletek négy implikációs típusát írja le, bepillantást nyújtva ezáltal azokba a következtetési folyamatokba, amelyek az előítéletes gondolkodást jellemzik.

A könyv második nagyobb egysége a nemzeti és faji sztereotípiák szocializációs előzményeit bemutató tanulmányokat sorakoztat fel. Piaget és Weil a hagyományos klinikai beszélgetés módszerével azt elemzi, hogy a különböző életkorokban mit tartalmaz, és hogyan fejlődik a haza fogalma, míg Horowitz nevezetes kísérlete a nemzeti érzés fejlődését a nemzeti zászló tetszésének fokozódásán keresztül mutatja be. (E tanulmány érvelését a magyar olvasónak kissé nehéz követni, ha történetesen járatlan abban a kérdésben, hogy az egyes országok zászlói mennyire hasonlítanak az Egyesült Államok nemzeti lobogójára.)

Igen fontos kérdésre hívja fel a figyelmet a fejezet módszertani szempontból is klasszikus két befejező tanulmánya. A faji azonosulás tartalma történetileg kialakuló képződmény, amely a csoportközi viszonyok, illetve egy csoport öndefiníciójának módosulásával változik, és ez a változás – miként a fehér és fekete babák értékelésének megváltozásából kitűnik – már egészen korai gyermekkorban érezteti hatását.

A kötet kétségkívül legerősebb része az előítéletes személyiséget bemutató fejezet. Mind Adorno, mind Rokeach és Restle tanulmánya kitűnik az előítélet világos konceptualizálásával és az empirikus eredményeknek egy koherens elmélet keretében történő értelmezésével. Az olvasó ezúttal a teoretikus előfeltevések bírálatával is találkozhat, amit Erős Ferencnek Adorno autoritáriánus személyiség-elméletéről írt tanulmánya fejt ki. Adorno az előítéletes személyiség kialakulását a dinamikus pszichológia fogalmaival tárgyalja, szemben Rokeach-csal, aki az információkezelés mechanizmusairól ad „kognitív” tipológiát, mindkettőjükre jellemző azonban az a határozott törekvés, hogy ne csak jelenségeket operacionalizáljanak vizsgálati célra, hanem érvényes magyarázatot is találjanak a jelenségekre. A recenzensben e két tanulmányt olvasva merült fel leginkább az az igény, hogy a részleteken túl a teljes műveket elolvashassa magyar nyelven.

A szöveggyűjtemény befejező része ismét a csoportközi viszonyokat állítja előtérbe. Sherif és Sherif cserkész táborbeli vizsgálatainál is drámaibb eredményekről számol be Diab vizsgálata, amit a konfliktusba helyezett csoportok közötti ellenségeskedés elhatalmasodása miatt félbe kellett szakítani. Megnyugtatóbb eredményeket közöl Blaney és munkatársainak tanulmánya, amelyből kiderül, hogy a csoportok közötti rivalizálást (és feltehetően az előítéleteket) kooperáció révén mérsékelni lehet. Hasonló megnyugvással fogadhatjuk Vjacsejsvili és Menabdasvili tanulmányát, amely egy grúz üzem különböző nemzetiségű dolgozóinak harmónikus kapcsolatáról számol be.

Milyen hát a kép, amit az *Előítéletek és csoportközi viszonyok* kötet az előítéletekről és az előítéletek szociálpszichológiájáról elénk rajzol?

Az olvasó első benyomása a sokszínűség. Az előítéletek a mindennapi életben számtalan formában nyilvánulnak meg, s ez a változatosság híven tükröződik a velük kapcsolatos szociálpszichológiai kutatásokban is. Kiderül, hogy a szociálpszichológusok idejében felismerték az előítéletek jelentőségét a társadalmi csoportok közötti viszonyok alakulásában, és erőfeszítéseket tettek az előítéletek mérséklésére szolgáló eljárások kialakítására.

Az előítélet problematika aktualitására a bevezető tanulmány különös, már-már drámai hangsúlyt fektet. Ezért némi csalódást kelt, hogy a szerkesztő – bár örvendetes módon nem idegenkedik a magyar szerzőktől – a szépszámu hazai vizsgálat (cigánnyal szembeni előítélet, szomszédos országokkal kapcsolatos nemzeti sztereotípiák,

stb.) közül egyet sem mutat be, s ezzel óhatatlanul — önmagának is ellentmondva — azt sugallja, hogy ezek a kérdések ma Magyarországon elveszítették volna az időszerűségüket.

A kötet, éppen sokoldalúságánál fogva, alkalmat ad arra is, hogy az olvasó elgondolkodjon afelett, vajon az előítéletek pszichológiája megérthető-e tisztán a csoportközi viszonyok felől közelítve, illetve mennyiben szükségszerű az előítélet jelenségeit az egyén személyiségének, vagy kognitív rendszerének szélesebb vonatkozási keretébe helyezni.

László János
MTA Pszichológiai Intézete